

Олександр Шевчук,

аспірант Західноукраїнського
національного університету,
суддя Хмельницького окружного
адміністративного суду
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5580-1353>

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ВИНИКНЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ПОЗАСУДОВОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ СПОРІВ

Перехід України до ринкових економічних відносин, зміна їх правового регулювання, відкриває можливості для застосування недержавних форм врегулювання конфліктів, що дозволить розвантажити існуючу державну судову систему. Ці форми вирішення спорів називаються альтернативними, адже використовуються як альтернатива державному врегулюванню спорів.

Як показує європейський досвід, за умов економічної свободи та ділового співробітництва суб'єкти ринкових правовідносин все більше стають зацікавлені у оперативних способах врегулювання спорів. Саме тому інститут позасудового врегулювання спорів здатний стати ефективним засобом у їх розв'язанні та повноцінним механізмом у системі альтернативних способів їх вирішення.

Тому виділення історичних етапів становлення процедур позасудового врегулювання спорів сприяє пізнанню їх правової природи як автономних способів вирішення конфліктів та методів, які підвищують ефективність адміністративно-процесуальної діяльності загалом.

Позасудові способи вирішення спорів на різних історичних етапах були і залишаються сьогодні сукупністю різних погоджувальних процедур, що спрямовані на неупереджене врегулювання конфліктів за допомогою визначених механізмів і методів, що забезпечують швидке та ефективно вирішення спорів, з метою узгодження інтересів сторін. Саме пошук компромісу в правовому спорі та готовність сторін до порозуміння й певних поступок є фундаментальними засадами позасудового вирішення спорів, що створює широкі можливості щодо примирення та подальшої співпраці сторін.

Ключові слова: історичні аспекти позасудового врегулювання спорів, способи недержавного вирішення спорів, примирення сторін, посередництво при вирішенні спорів.

Шевчук О.

Исторические аспекты возникновения и развития внесудебного урегулирования споров

Переход Украины к рыночным экономическим отношениям, изменение их правового регулирования, открывает возможности для применения негосударственных форм урегулирования конфликтов, что позволит разгрузить существующую государственную судебную систему. Эти формы разрешения споров называются альтернативными, ведь используются как альтернатива государственному урегулированию споров.

Как показывает европейский опыт, в условиях экономической свободы и делового сотрудничества субъекты рыночных правоотношений все больше становятся заинтересованы в оперативных способах урегулирования споров. Именно поэтому институт внесудебного урегулирования споров способен стать эффективным средством в их решении и полноценным механизмом в системе альтернативных способов их решения.

Поэтому выделение исторических этапов становления процедур внесудебного урегулирования споров способствует познанию их правовой природы как автономных способов решения конфликтов и методов, повышающих эффективность административно-процесуальной деятельности в целом.

Внесудебные способы разрешения споров на разных исторических этапах были и остаются сегодня совокупностью различных согласительных процедур, направленных на беспристрастное урегулирование конфликтов с помощью определенных механизмов и методов, обеспечивающих быстрое и эффективное решение споров, с целью согласования интересов сторон. Именно поиск компромисса в правовом споре и готовность сторон к согласию и определенных уступок являются фундаментальными принципами внесудебного разрешения споров, создает широкие возможности примирения и дальнейшего сотрудничества сторон.

Ключевые слова: исторические аспекты внесудебного урегулирования споров, способы негосударственного разрешения споров, примирение сторон, посредничество при разрешении споров.

Shevchuk O.

Historical aspects of the emergence and development of extrajudicial settlement of disputes

Transition of Ukraine to market economic relations, changing their legal regulation, opens opportunities for the use of non-state forms of conflict settlement, which will allow you to unload the existing state judicial system. These forms of dispute resolution are called alternatives, because they are used as an alternative to the state settlement of disputes.

As European experience shows, in terms of economic freedom and business cooperation, business legal relations are increasingly interested in operational methods of dispute settlement. That is why the Institute for extrajudicial settlement of disputes is capable of becoming an effective means in their solution and a full mechanism in the system of alternative ways to solve them.

Therefore, the allocation of historical stages of the formation of the procedures for extrajudicial settlement of disputes contributes to the knowledge of their legal nature as autonomous ways of solving conflicts and methods that increase the efficiency of administrative-procedural activities in general.

Characteristic features of the phenomenon of extrajudicial dispute settlement began to be formed at the stages of the birth of human civilization. History of extrajudicial settlement of disputes by scientists to consider as a history of changes in its three forms: antipard or violent, judicial (restoration of violated rights in court) and reconient.

Extraordinary methods for resolving disputes at various historical stages were and remain a set of various conciliation procedures, aimed at impartial conflict resolution with the help of certain mechanisms and methods that provide a rapid and effective dispute resolution in order to reconcile the interests of the parties. It is the search for a compromise in the legal dispute and the readiness of the parties to understanding and certain concessions are the fundamental principles of extrajudicial dispute resolution, which creates wide opportunities for reconciliation and further cooperation between the parties.

Therefore, there is a need to develop and function in Ukraine by institutes of extrajudicial dispute, which has long effectively operating in many countries of the world.

Keywords: *historical aspects of extrajudicial settlement of disputes, ways of non-state resolution of disputes, reconciliation of parties, mediation in resolving disputes.*

Постановка проблеми. Перехід України до ринкових відносин відкриває можливості для застосування позасудових форм врегулювання конфліктів, що дозволить розвантажити державну судову систему. Як показує досвід європейських країн, за умов економічної свободи суб'єкти ринкових правовідносин все більше зацікавлені в оперативних способах врегулювання спорів. Саме тому позасудове врегулювання є ефективним механізмом у розв'язанні спорів.

У міжнародній практиці з метою вирішення конфліктів на різних історичних етапах застосовувалися такі процедури, як: врегулювання спору за участі незалежного посередника (conciliation, mediation); вирішення спору самими сторонами на основі переговорів (negotiation); врегулювання спору за участі посередника-арбітра (med-art); врегулювання спору за допомогою керівників підприємств чи іншої авторитетної особи тощо.

Аналіз дослідження проблеми. Слід відмітити, що сьогодні значно зріс науковий інтерес до позасудових способів вирішення спорів. Зокрема, цій проблемі приділили увагу наступні науковці: А. Біцай, Н. Грень, Д. Давиденко, В. Землянська, С. Калашникова, С. Кравцов, В. Кудрявцев, Ж. Мандриченко, Н. Нестор та ін. Проте, малодослідженими залишаються саме історичні етапи розвитку позасудового врегулювання спорів.

Метою статті є аналіз історичних аспектів виникнення та розвитку позасудових способів вирішення правових спорів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історію позасудового врегулювання спорів науковці розглядали як історію зміни трьох її форм: анти правової або насильницької, судової (відновлення порушеного права у судовому порядку) та примирювальної [1, с. 163]. Варто зазначити, що врегулювання конфліктів шляхом залучення третьої особи-посередника не нове явище у правовій культурі країн світу та України, зокрема.

Характерні риси феномену позасудового врегулювання спорів почали формуватися ще на етапах зародження людської цивілізації. Зокрема, за первіснообщинного ладу перевагу мала насильницька форма вирішення будь-яких спорів. Переможець таких сутичок й збройних зіткнень, просто нав'язував свою волю іншій стороні.

Як відомо, у Стародавньому Римі існував принцип «око за око», або «зуб за зуб», отже потерпілий здійснював самосуд, його захищала власна родина або плем'я, і він міг завдавати кривдникові шкоди, проте

лише у розмірі, який не перевищував заподіяний збиток. Але людство зрозуміло, вирішення спору у племені шляхом застосування насильства, вбивства, каліцтва, є неприйнятним оскільки загрожує існуванню самого племені. Ось тоді і з'являються перші примирителі, на той час це були вожді й старійшини, тобто найвпливовіші члени племені. Таким чином, у первісному суспільстві змогли запобігти поширенню насильства та вбивств, чим забезпечили виживання людства. Основною метою примирення була не відплата, а підтримання миру та порядку. Відновлення ж справедливості – то це було другорядним завданням. Вождь та старійшина були одночасно і посередником й арбітром.

Слід відмітити, у цей період історії третя особа, яка була не зацікавленою у даній справі, могла нав'язати свою думку щодо вирішення спору сторонам. Таким чином, спори часто закінчувались миром, проте не завжди на тих умовах, які задовольняли б сторони. Ця мета часто досягалася також і на зборах общини, що скликалися з метою розгляду і вирішення спорів. Проте, юрисдикція зборів часто залежала від волі сторін, причому вони могли й не підкоритися рішенням зборів, тобто ця процедура не виступала у якості третейського суду.

Отже, ця форма врегулювання спорів вже мала зародки процедури примирення. Хоча вона ще і не була «процедурою примирення», оскільки на зборах сторони, як правило, вели себе вороже та не робили жодних поступок. У той час взаємна недовіра була загальним правилом, а добра воля сторін передати спір на вирішення зборів общини свідчила про їх прагнення до конструктивних переговорів. Поради часто давали люди, що користувалися найбільшим авторитетом – *witan* («розумна, обізнана людина»). «Мирову угоду скріплювали клятвою перед богами. Вона мала велике значення для підтримки миру, при чому її не можна було порушити, інакше можна було поставити під загрозу весь уклад життя сім'ї та племені» [1, с. 165].

Як бачимо, інститут позасудового врегулювання спорів існував та розвивався ще за часів стародавніх цивілізацій. Він зародився як спосіб вирішення спорів між сторонами за участю третьої (нейтральної) особи чи групи осіб. З часом даний інститут набув правової форми.

Так, Закони XII таблиць вже передбачали можливість укладання сторонами угоди ще до початку судового розгляду (стадія *in iure*). З часом з'являється особливий вид угод, що отримали назву *transactio* - мирова угода [2, с. 30]. Дослідник Давиденко Д. Л. зазначає що «встановлення грошового еквіваленту правопорушення сприяв полегшенню проведення переговорів з врегулювання спорів» [1, с. 164]. Таке відшкодування називалось «композицією».

У Стародавній Греції існував такий інститут, як проксенія (походить від «гостинність»). Він полягав у зверненні сторін до посередника з метою ведення переговорів як між окремими громадянами, так і сім'ями, родами або племенами, а також містами чи державами. Такий посередник називався *proxenetas* [3, с. 162]. У римському праві посередник іменувався: *intercessor*, *interpres*, *internunciatus*, *medium*, *conciliator*, *interlocutor*, *philantropus*, *interpolator*, *mediator*.

Поширеними також були форми позасудового врегулювання спорів і в Азії (особливо в Китаї та Японії), що обумовлювалось особливостями праворозуміння, які сформувались в цій частині світу.

Характерною особливістю періоду Середньовіччя було те, що суперечки, в основному, відбувалися між особами, їх сім'ями та родами. Зокрема, так було в той історичний період, коли роль держави у суспільних відносинах була малозначимою. «Найчастіше спори даного періоду виникали із питань землекористування, оскільки при феодальному ладі земля – основний фактор виробництва, і її втрата позбавляла господаря та його родину засобів до існування. Також поширеними були спори між васалами та сеньйорами. Також згодом і Церква була активним учасником суперечок» [1, с. 170].

Багато спорів у Європі в X- XI ст. закінчувались саме укладенням мирової угоди, яка супроводжувалась обмінами подарунками, які підтверджували прагнення до миру. Такі мирові угоди досягалися завдяки сприянню посередників, зазвичай це були спільні друзі або сусіди.

Варто зазначити, що в багатьох європейських державах у XII-XIV ст. проводилися так звані дні примирення (*diesamori*). В 20-і рр. XII ст. у Англії в «Законах Генріха I», одним із принципів був: «*Ratum legem vincit amoris iudicium*», що перекладається як «угода перевищує право, а мир – судові рішення» [4, с. 83].

Перш за все для розуміння контексту, в якому використовувалося примирення, слід коротко позначити процедури, що застосовувалися в середньовічній Англії для вирішення спорів. Як відомо, формування так званого «загального права» почалося в Англії в період після її завоювання норманами в 1066 р. У ранній період становлення *common law* суперечки вирішувалися судами швидко, але непередбачувано. Порядок з цим широко застосовувався судовий поєдинок. У будь-якому випадку багато що залежало від удачі.

Більш досконалий спосіб – арбітраж – використовувався комерсантами, які розробили власну систему права «Law Merchant». Крім того, важливою англійською змагальною процедурою став суд присяжних.

Англійське держава в Середньовіччі також позитивно ставилася до інституту мирової угоди між сторонами і заохочувала його застосування. Так, кодекс Етельреда (король Англії в 979-1013, 1014-1016 рр.) Встановлював: «Якщо у людини є вибір між примиренням і правом [тобто мировою угодою і судовим рішенням], і він вибере мирову угоду, то воно матиме ту ж обов'язкову силу, що і судові рішення» [4, с. 83].

Як було сказано вище, насильницькі способи вирішення спорів були широко поширені в середні віки, і Італія в цьому не була виключенням. Так, ворожнеча гвельфів і гібелінів, а також чорних і білих гвельфів між собою часто приводила до жорстоких сутичок. Приватні суперечки також нерідко вирішувалися по праву сильного.

У «Саксонському дзеркалі», що діяло в Німеччині XIII ст. своє відображення дістав принцип відшкодування шкоди. Відповідно до ст. 14 Книги II «Земського права», «у випадку необережного вбивства та вбивства в умовах необхідної оборони судова справа, як правило, обмежувалася добровільними угодами про відшкодування збитків потерпілій стороні» [5, с. 56].

Однак в XIV ст., в епоху економічного і культурного розквіту в одному з провідних італійських економічних центрів – Флоренції, силове «з'ясування стосунків» з кровопролиттям стала винятком, а не правилом. Правилем ж стала судова процедура. Як зазначає історик Р. У. Льюїс, «Пристрасть флорентійців до суперечок все частіше виражалася не в простих сварках, не в лютих суперечках і навіть не в публічних дискусіях, а в нескінченних судових позовах. Флорентійці в XIV столітті ніде не відчували себе щасливішими, ніж в суді ... Законники були дуже затребувані в місті, в Флоренції було потрібно в п'ять разів більше нотаріусів, ніж лікарів» [6, с. 143].

Як бачимо, проведення в разі конфлікту переговорів з метою встановлення умов компенсації і примирення було правовим звичаєм у німецьких народів. Християнська церква не відкинула, а, навпаки, зберегла цю традицію, хоча і наповнивши її новим змістом. Разом з тим церква сприяла трансформації в розумінні призначення права: від відновлення згоди в суспільстві до забезпечення відплати за порушення громадського порядку. Наслідком такої трансформації стало посилення ролі держави у вирішенні суперечок, зниження ролі примирних процедур.

Для середньовічної Франції характерними були процедури примирення, що відігравали важливу роль у врегулюванні спорів. Статути Марселя, Ніцци, Авіньйону та інших міст у XIII–XIV століттях передбачали мирне вирішення спорів між громадянами, зокрема, в конфліктах між родичами. Принцип мирного вирішення спорів базувався в основному на компенсації шкоди. Аналогічні норми були відображені в джерелах права Німеччини, Угорщини, Польщі, Чехії, Сербії, Швеції [4, с. 87]. У XVIII ст. інститут *faiseurs de paix* (суддів-примирителів) застосовувався також у Голландії.

Україна, як і Франція відноситься до романо-германської правової сім'ї. Головним завданням мирових судів Франції, насамперед, було примирення сторін, а ось додатковим – це врегулювання незначних майнових спорів. Після проходження примирення в мирового судді, у разі її невдачі, сторони могли звертатися з позовом до суду.

Найдавніші згадки щодо форм позасудового врегулювання спорів на теренах України можна знайти у джерелах права ще за часів Київської Русі. Н.В. Нестор зазначає, що норми «Руської правди» вже передбачали можливість заміни грошовим викупом кровну помсту за завдану образу, що є доказом зародження примирної процедури на українських землях [7, с. 165]. Норми Руської правди не зазначають в якій спосіб і за чією ініціативою здійснювалось відшкодування завданої шкоди.

Окрім того, прикладами вирішення конфліктних ситуацій були такі інститути як князівські з'їзди та співправління князів, які сприяли договірному врегулюванню відносин. О.С. Щавелью відображає процедуру князівських з'їздів так: «домовленість про збори; «стояння», тобто зайняття очікуваної позиції на місці проведення з'їзду (як правило це було село або невелике місто); обговорення питань, що виносились на з'їзд; укладення угоди (це було не завжди); спільний бенкет, інколи з роздачею подарунків» [8, с. 299].

Основними джерелами права України XVI–XVII ст.ст., за влади Литовського князівства та Польського королівства, стали Литовські статути 1529 р., 1566 р., 1588 р., в яких була передбачена процедура примирення сторін. Єднанням (примиренням) могли закінчуватися земельні, майнові, кримінальні справи. «Єднання укладалось в письмовій формі, підписувалось та засвідчувалось печатками свідків. Спір залагоджений єднанням не підлягав переданню до суду; у випадку звернення до суду з питанням, яке було вре-

гульоване єднанням, позивач підлягав грошовому стягненню у вигляді сплати відповідачу сім кіп грошей, судді – двох кіп грошей, і підсудку – копи грошей» [9, с. 135].

Єднання здійснювалось також за допомогою полюбовного суду, який нагадує сучасний інститут третейського суду. Як зазначає З. В. Красіловська «полюбовний суд міг не тільки виносити рішення як третейський суд, але й міг сприяти виробленню рішення самими сторонами, чим наближався до ролі посередника медіатора у врегулюванні конфлікту. За результатами розгляду полюбовний суд ухвалював компроміс (мирову угоду) сторін конфлікту, підписаний сторонами і засвідчений печатками суддів лист. Компроміс підлягав обов'язковому виконанню, інакше сторона, зобов'язання на користь якої його не виконано, могла звернутися з позовом до земського суду» [10, с. 59].

Примирення заохочувалось також представниками козацької влади. Курінний отаман, паланкові судді, а також кошовий намагались примирити сторони, виконуючи роль посередників.

У XVIII ст. «Права, за якими судиться малоросійський народ» визначали два види примирення: без посередництва мирителів та за допомогою мирителів, які обрались сторонами (полюбовний суд).

Варто зазначити, що інститут примирення мав широке застосування в Україні у XVIII і на початку XIX століть. Ця практика зникла з приходом радянської влади. Проте, із проголошенням незалежності вона відновилась. Зокрема, медіація прийшла в сучасну Україну в 90-х роках, а медіаційні центри створювались з 1997 року. Вперше медіація застосовувалась у рамках цивільного судочинства.

У сучасному світі посередництво перетворилося на професію, та дуже часто застосовується для позасудового врегулювання спорів. Рішення, який вид альтернативного врегулювання спорів потрібно використовувати у даному випадку, залежить, насамперед, від виду та стадії спору, а також від того, який потрібен вид рішення.

Як бачимо, використання різних форм позасудового врегулювання спорів відмічалось ще з давніх часів, зокрема, римське право, відповідно до кодексу Юстиніана, використовувало посередництво. Також альтернативні способи вирішення конфліктів закріплювались у німецьких кодексах звичаєвого права та інших джерелах права у багатьох країнах. Традиції позасудового врегулювання спорів в Україні мають більш ніж тисячолітню історію, починаючи з X ст. і закінчуючи першою третиною XX ст. Зникла система альтернативних способів вирішення спорів із запровадженням радянського права, а відновилась у 90-х роках XX ст.

Отже, проаналізувавши історичні аспекти, можна дійти висновків, що правосуддя в Україні часто відбувалось за допомогою судів, проте нерідко конфлікти також вирішували за допомогою посередників, з примиренням сторін. Сутність такого посередництва, не є новою для України, проте на сучасному етапі її розвитку необхідно, насамперед, визначити правові можливості функціонування та реалізації основних форм позасудового врегулювання спорів. Можна сподіватися, що даний інститут органічно увійде до правової системи України, адже він не є чужим для неї, проте є модернізованим та придатним для функціонування як в українському правовому просторі, так і для вирішення міжнародних конфліктів.

Список використаних джерел

1. Давыденко Д.Л. Из истории примирительных процедур в Западной Европе и США. Вестник Высшего Арбитражного Суда Российской Федерации: *официальное ежемесячное печатное издание Высшего Арбитражного Суда РФ*. 2004. № 1. С. 163-176.
2. Карпенко Р. Історичні передумови впровадження медіації в Україні та інших державах. *Підприємництво, господарство і право*. 2020 №4.
3. Давыденко Д. Л. Примирительные процедуры и арбитраж в Древней Греции. *Третейский суд*. 2010. № 5. С. 161–168.
4. Берман Г. Дж. Западная традиция права: эпоха формирования. Пер. с англ. 2-е изд. Москва, 1998. 624 с.
5. Саксонское зеркало. Памятник, комментарии, исследования / под ред. В. М. Корецкого. Москва, 1985. 275 с.
6. Льюис Р.У. Флоренция: история города / Пер. с англ. В. Капустиной. Москва, 2009. 355 с.
7. Нестор Н.В. Правове регулювання примирення: історичний погляд *Держава та регіони. Серія : Право : наук.-вироб. журн.* Запоріжжя. 2010. №2. С. 165-168.
8. Щавельов А. С. Процедура съезда князей. Восточная Европа в древности и средневековье: политические институты и верховная власть. Москва: Институт всеобщей истории РАН, 2007. С. 297-301.
9. Статути Великого князівства Литовського: у 3 т.; за ред. С. Ківалова, П.Музиченка, А. Панькова. Оdesa: Юрид. л-ра, 2004. Т. III. Кн. 2. Статут Великого князівства Литовського 1588 року, 568 с.

10. Красіловська З. В. Становлення інституту медіації в системі публічного управління: теоретико-правовий аспект: дис. ... канд. наук держ. упр. Одеса, 2017. 221 с.

References

1. Davyidenko, D.L. (2004). Iz istorii primiritelnykh protsedur v Zapadnoy Evropei SShA [From the history of conciliation procedures in Western Europe and the United States]. *Vestnik Vysshego Arbitrazhnogo Suda Rossiyskoy Federatsii: ofitsialnoe ezheмесяchnoe pechatnoe izdanie Vysshego Arbitrazhnogo Suda RF – Vestnyk Vysshego Arbytrazhnogo Suda Rossyiskoi Federatsyy: ofytsyalnoe ezheмесяchnoe pechatnoe yzdanye Vysshego Arbytrazhnogo Suda, 1*, 163-176 [in Russian].
2. Karpenko, R. (2020). Istorychni peredumovy vprovadzhennia mediatsii v Ukraini ta inshykh derzhavakh [Historical preconditions for the introduction of mediation in Ukraine and other countries]. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo – Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i parvo, 4* [in Ukrainian].
3. Davyidenko, D. L. (2010). Primiritelnyye protseduryi i arbitrazh v Drevney Gretsii [Conciliation and Arbitration in Ancient Greece]. *Treteyskiy sud – Treteyskiy sud, 5*, 161–168 [in Ukrainian].
4. Berman, G. Dzh. (1998). *Zapadnaya traditsiya prava: epoha formirovaniya [The Trap of the Tradition of Law: The Age of Formation]*. Per. s angl. 2-e izd. Moskva [in Ukrainian].
5. *Saksonskoe zertsalo. Pamyatnik, kommentarii, issledovaniya [Saxon mirror. Monument, commentary, research] (1985) / pod red. V. M. Koretskogo. Moskva, [in Ukrainian].*
6. Lyuis, R.U. (2009). *Florentsiya: istoriya goroda [Florence: history of the city] / Per. s angl. V. Kapustinoy. Moskva [in Russian].*
7. Nestor, N.V. (2010). Pravo verehulivannia prymyrennia: istorychnyi pohliad [Legal regulation of reconciliation: a historical view]. *Derzhava ta rehiony. Serii: Pravo: nauk.-vyrob. Zhurn – Derzhava ta rehiony. Serii: Pravo: nauk.-vyrob. zhurn. Zaporizhzhia, 2*, 165-168 [in Ukrainian].
8. Schavelov, A. S. (2007). *Protsedura sezdaknyazey. Vostochnaya Evropa v drevnosti i srednevekove: politicheskie institutyi iverhovnaya vlast [Procedure for the Congress of Princes. Eastern Europe in Antiquity and the Middle Ages: Political Institutions and Sovereignty]*. Moskva: Institut vseobschey istorii RAN [in Russian].
9. *Statuty Velykohokniazivstva Lytovskoho [Statutes of the Grand Duchy of Lithuania]: u 3 t.; za red.. S. Kivalova, P. Muzychenka, A. Pankova. Odesa: Yuryd. l-ra, 2004. T. III. Kn. 2. Statut Velykoho kniazivstva Lytovskoho 1588 roku [in Ukrainian].*
10. Krasilovska, Z. V. (2017). *Stanovlennia instytutu mediatsii v systemi publichno houpravlinnia: teoretyko-pravovyiaspekt [Formation of the institute of mediation in the system of public administration: theoretical and legal aspect]: dys. ... kand. naukderzh. upr. Odesa [in Ukrainian].*

Стаття надійшла до редакції 19.02.2021.